

Władysław Marek
KOLASA

Mariusz Żuławnik
**Polska prasa polityczno-informacyjna
na Mazowszu Północnym w latach
1918–1939**

Instytut Pamięci Narodowej,
Warszawa 2011, ss. 253
(Monografie IPN; t. 73)

Mariusz Żuławnik
*Information and Politics: Polish Press in Northern
Masovia in 1918-1939*, Warszawa 2011

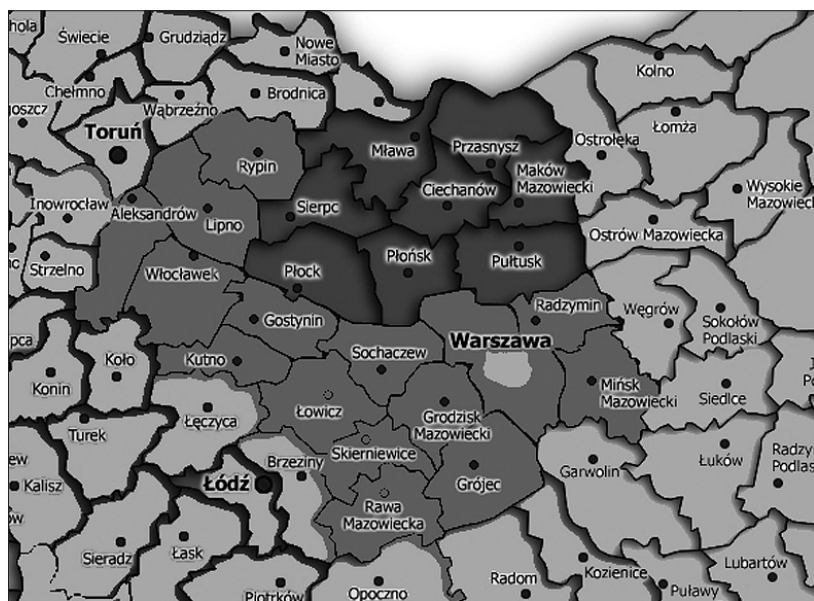
Badania nad polską prasą okresu Polski odrodzonej 1918–1939 na przestrzeni ostatnich 50 lat rozwinęły się do imponujących rozmiarów. Jeśli tylko ograniczyć się do publikacji ściśle naukowych i dokumentacyjnych wydanych w latach 1945–2009, to dorobek ten obejmuje 2195 pozycji (w tym 243 książki) napisanych przez 1210 uczonych¹. Nie oznacza to bynajmniej, że wszelkie obszary są jednakowo dobrze zbadane. Uwaga ta odnosi się w szczególności do prasy w układzie terytorialnym, zarówno wydawanej w ośrodkach centralnych (Warszawa, Lwów, Poznań, Kraków, Katowice, Wilno, Łódź), jak i ukazującej się na pozostałych terenach, wobec których zwyczajowo stosowano określenie — prowincjonalne. W pierwszym przypadku zadowalających monografi książkowych doczekały się jedynie: Kraków (C. Brzoza), Lwów (J. Jarowiecki) i częściowo Warszawa (A. Paczkowski). W drugim zaś — poza syntezą A. Notkowskiego (*Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*), jedynie niektóre tereny dysponują własnymi monografiami: województwo pomorskie (W. Pepliński), krakowskie (J. Lachendro), śląskie (E. Długajczyk), kieleckie z wyjątkiem Zagłębia Dąbrowskiego (M. Adamczyk, T. Mielczarek, J. Dzieniakowska) oraz Wolne Miasto Gdańsk (A. Romanow), nadto nieliczne mniejsze miasteczka, np. Zakopane (M. Pinkwart) i Wieluń (T. Olejnik). Wiedza na temat pozostałych terenów pozostaje na łamach ponad 1400 artykułów rozsianych w ponad 300 czasopismach i pracach zbiorowych. Nierzadkie są też

¹ W.M. Kolasa, *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918–1939*. Cz. 1, *Tendencje rozwojowe, typologia*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2011, nr 1/2.

przypadki, że żadnych badań w ogóle nie podjęto (np. prawie cała ściana wschodnia: wileńskie, poleskie, stanisławowskie, tarnopolskie, nowogrodzkie).

W tym kontekście pracę Mariusza Żuławnika należy przywitać z niekłamana satysfakcją. Autor opisał dzieje wydawnicze i przedstawił oblicze ideowe prasy polityczno-informacyjnej tzw. Północnego Mazowsza, czyli wydawanej na terenie ośmiu powiatów rozciągających się na północ od Wisły i na wschód od Skrwyl, tj. ciechanowskiego, makowskiego, mławskiego, płockiego, płońskiego, przasnyskiego, pułtuskiego i sierpeckiego (patrz mapa niżej). Inicjatywa jest godna uwagi, ponieważ jest to mało znany obszar prasowy, który choć pozostawał w cieniu prasy stołecznej, wykształcił wiele własnych inicjatyw. Według danych A. Notkowskiego, prasa mazowieckiej prowincji w latach 1918–1939 bez Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej liczyła 301 tytułów (rocznie ukazywało się ok. 50–55 pism), największymi zaś ośrodkami były: Płock — 100 tytułów, Kutno — 20, Łowicz — 19, Mława — 18, Mińsk Mazowiecki — 16, Pruszków — 15, Ciechanów — 11 i Skierniewice — 10.

Mapa 1
Mazowsze Północne w 1930 roku²

² Obszar ten zmienił się znacznie w wyniku ostatniej reformy administracyjnej — w latach 1938–1939 do woj. warszawskiego przyłączono ponadto powiaty Sokołów Podlaski i Węgrów, poprzednio wchodzące w skład woj. lubelskiego (północna część regionu Podlasia) oraz powiat Działdowo z woj. pomorskiego. Z woj. warszawskiego do pomorskiego przeniesiono natomiast cztery powiaty kujawsko-dobrzyńskie (Włocławek, Nieszawa, Lipno, Rypin). Źródło mapy: <http://upload.wikimedia.org/> [2012.01.02].

Bliskość stolicy sprawiła, że w porównaniu z Warszawą badacze interesowali się tymi terenami marginalnie (znanych jest 37 artykułów na ten temat), pierwszy zaś i jedyny szkic syntetyczny na ten temat napisał A. Notkowski dopiero w 1998 roku³. W różnych okresach powstały też opracowania prasy wydawanej w największych miastach i powiatach Mazowsza: w Płocku⁴, Kutnie⁵, Gostyninie⁶, Działdowie⁷, Łowiczu⁸, Ciechanowie⁹, Mińsku Mazowieckim¹⁰, Pułtusk¹¹, Pruszkowie¹², Wołominie¹³ oraz w powiatach kujawsko-dobrzyńskich (Włocławku¹⁴, Rypinie¹⁵), nadto kilkanaście monografii poszczególnych tytułów, zwłaszcza wydanych w ośrodku niepokalanowskim (k. Sochaczewa)¹⁶, gdzie — przypomnijmy — działał zakon

³ A. Notkowski, *W cieniu stołecznych olbrzymów: prasa na Mazowszu w latach 1918–1939*, [w:] *Mazowsze w dwudziestolecu międzywojennym*, Warszawa 1998, s. 193–218.

⁴ A. Notkowski, *Prasa polska na Mazowszu w czasach Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939): przegląd ważniejszych wydawnictw: czasopiśmiennictwo płockie*, „Zeszyty Naukowe / Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku” Vol. 17 (2000), s. 7–45; W. Koński, *Dzieje prasy płockiej*, „Notatki Płockie” 1991, nr 4, s. 8–15; L. Gołębiewska, *Bibliografia czasopism płockich 1810–1966*. Cz. 1–2, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, z. 1, s. 131–148; z. 2, s. 227–247.

⁵ H. Lesiak, *Prasa kutnowska w latach 1918–1939*. Cz. 1, Kutno 1986.

⁶ B. Konarska-Pabiniak, *Prasa lokalna w Gostyninie w latach 1921–1939*. Cz. 1–2, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2003, z. 2, s. 57–87; 2008, z. 1/2, s. 281–306. Toż, „Rocznik Gostyniński” T. 1 (2007), s. 49–72; T. 2 (2008), s. 59–78.

⁷ M. Odachowski, *Prasa powiatu działdowskiego (1920–1939)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1990, nr 3/4, s. 37–52.

⁸ W.J. Wysocki, *Leksykon prasy łowickiej*, Łowicz 1997.

⁹ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Ciechanów 1998, s. 119–161.

¹⁰ J. Kuligowski, *Prasa Mińska Mazowieckiego do 1989 roku*, „Rocznik Mińskomazowiecki” Z. 9 (2002), s. 57–74; tenże, *Drukarnie i drukarze Mińska Mazowieckiego do 1989 roku*, [w:] *Prasa podlaska w XIX–XX wieku*, t. 2, Siedlce 2004, s. 11–17.

¹¹ J. Młodyński, *O czasopiśmie pułtuskich*, [w:] *Pułtusk*, t. 3, Warszawa 1997, s. 187–213.

¹² H. Krzyczkowski, *Pruszkowskie wydawnictwa prasowe w okresie międzywojennym*, „Przeegląd Pruszkowski” 1984, z. 1, s. 31–70.

¹³ A. Kołodziejczyk, *Czasopisma Wołomina i regionu do 1939 roku*, „Rocznik Wołomiński” T. 1 (2005), s. 69–104.

¹⁴ J. Wajer, *Życie kulturalne Włocławka w latach 1918–1939*, Bydgoszcz 1997, s. 125–164; *Prasa jako czynnik rozwoju życia kulturalnego*; s. 164–192; *Dziennikarze i literaci jako animatorzy życia kulturalnego*.

¹⁵ I. Zielińska, *Prasa powiatu rypińskiego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej wyrazem aktywności społeczeństwa regionu*, „Ziemia Dobrzyńska” T. 9 (2003), s. 89–104.

¹⁶ M.in. J. Rudziński, *Św. Maksymilian Maria Kolbe jako wydawca i dziennikarz*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1992, nr 3/4, s. 196–202; P. Forecki, „Rycerz Niepokalanej” jako katolickie czasopismo masowe w latach 1922–1939, „Forum Naukowe / Wyższa Szkoła Zarządzania i Bankowości w Poznaniu” Z. 3 (2003), s. 145–164; E. Banaś, *Geneza i powstanie „Małego Dziennika”*, „Chrześcijanin w Świecie” 1982, nr 7, s. 38–50; taż, *Kolportaż „Małego Dziennika”*, tamże 1985, nr 5, s. 30–43; taż, *Publiczność i zasięg oddziaływania „Małego Dziennika”*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1988, nr 3, s. 89–95 [1]; taż, *Propaganda i reklama „Małego Dziennika”*, „Studia Franciszkańskie” [T.] 4 (1991), s. 211–223.

franciszkański, wydający kilka ogólnopolskich pism religijnych, które drukowano w rekordowych nakładach (np. „Rycerz Niepokalanej” — 800 tys. egz.), a od 1935 roku redagowano katolicką gazetę sensacyjną „Mały Dziennik” (ok. 130 tys. egz.). Poza zasięgiem badawczym pozostały zatem jedynie: Skierniewice (gdzie wg Centralnego Katalogu Czasopism Polskich wydawano 17 tytułów), Lipno (12), Rawa Mazowiecka (11), Grodzisk Mazowiecki (12), Sochaczew (11) i Grójec (7) oraz większość miast powiatowych ulokowanych na Północnym Mazowszu: Mława (18), Sierpc (8), Płońsk (6), Maków (3), Przasnysz (3). Z wyliczenia wynika, że teren penetrowany przez Mariusza Żuławnika nie był dziewiczy, a wiele informacji kontekstowych zawierała też fundamentalna praca A. Notkowskiego *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939* (Warszawa 1982). Większość wskazanej wyżej literatury wykorzystał autor recenzowanej książki, wzbogacając dane informacjami wydobytymi z archiwów (AAN i oddziałów terenowych Archiwum Państwowego w Warszawie).

Czytając pracę, pierwsze pytanie rodzi się mimowolnie: dlaczego przedmiotem opracowania stała się tylko część Mazowsza, a nie całe Mazowsze? Z powyższych wyliczeń wynika, że skoro w zasięgu badań znalazły się już największe mazowieckie ośrodki (Płock, Mława, Ciechanów), to można było bez większego trudu poszerzyć zakres pracy, zważywszy, że istnieją opracowania cząstkowe. Trochę żal, że tak się nie stało. Przy okazji rodzi się wątpliwość: czy istnieją jakieś merytoryczne powody do wydzielenia prasy „Mazowsza Północnego”? Niestety żadnych przekonujących argumentów na temat odrębności analizowanego rynku prasowego autor nie podał. W recenzowanej pracy zabrakło zatem osadzenia omawianego przedmiotu badań w szerszym kontekście. Wbrew deklaracjom zawartym we wstępie, gdzie czytamy: „wydawaną na Północnym Mazowszu prasę starano się przedstawić na tle prasy województwa warszawskiego, ewentualnie szerzej — województw centralnych” (s. 21) także ten aspekt pracy nie został zrealizowany. Na dalszych stronach książki nie znajdziemy bowiem prawie żadnych danych porównawczych ani kontekstowych, co sprawia, że mamy do czynienia z opisem wyizolowanych zjawisk prasowych.

Książka składa się z pięciu części, bardzo różnych przedmiotowo i odmiennie napisanych. W pierwszym autor omawia warunki rozwoju prasy na Mazowszu Północnym, kreśli historię zmian administracyjnych, przedstawia strukturę społeczno-zawodową, instytucje mające wpływ na prasę oraz przedstawia tradycje prasowe badanego terenu. Z przytoczonych za spisami powszechnymi informacjami wynika, że w 1921 roku zamieszkiwało tu nieco ponad 631 tys. osób (czyli 29,8% ludności Mazowsza), a w roku 1931 ich liczba wrosła o prawie 100 tys. (do 727 tys.). Na badanym terenie było 15 (17) miast (największy Płock — w 1931 r. liczący 32 tys. mieszkańców), zaś odsetek Żydów oscylował w miastach między 28,1% a 55% (tylko w Płocku wynosił 19%). Szkoda zatem, że autor ograniczył się do prasy polskojęzycznej, a innej nawet nie zauważył (s. 21), gdyż np. w Mławie ukazywało

się w tym okresie 5 żydowskich pism żargonowych, bynajmniej nie efemerycznych („Mlawer Najes”, „Mlawer Eko”, „Dos Mlawer Lebn”, „Unzer Tribune”, „Unzer Kamf”). Mimo drobnych potknięć, rozdział ten jest dobrze i kompetentnie napisany, porządkując rozproszoną wiedzę o rozważanym obszarze.

Drugi rozdział dotyczy dziejów wydawniczych prasy wydawanej na Mazowszu Północnym. Autor przedstawił tu typologię, geografię wydawniczą oraz rozwój ilościowy. Mimo obiecująco brzmiących terminów — rozdział rozczarowuje. Autor ograniczył się w nim jedynie do zaprezentowania podziałów. Zawartość treściowa tej części pracy jest w istocie komentarzem do trzech tabel: typologii (tab. 6) rozumianej jako wskazanie politycznej afiliacji, geografii wydawniczej (tab. 7) — ograniczonej do liczby tytułów oraz zestawienia liczby tytułów nowych, zlikwidowanych i istniejących w rozkładzie rocznym (tab. 8). Jakkolwiek wartość poznawcza przytoczonych tabel jest niewątpliwa, to Mariusz Żuławnik nie pokusił się o ich głębszą interpretację, w szczególności zabrakło tu analizy zasięgu prasy (czytelnictwa, kolportażu) i elementów porównawczych. A zatem choć z tabeli 6 jasno wynika, że 26% tytułów należało do endecji, a 48% kontrolowała sanacja, nie sposób się dowiedzieć które tytuły były „ważne”, a które „mniej ważne” i czy coś z tego wynikało. Aby wzbogacić ów rozdział, który powinien być rdzeniem rozprawy, należało jedynie w pełni wykorzystać istniejącą literaturę. Jeszcze trudniej zrozumieć zupełny brak analizy nakładów (choćby tylko w odniesieniu najważniejszych pism). Wobec trudności z dotarciem do tych danych, można było przynajmniej wykonać oszacowania lub posłużyć się danymi z katalogów reklamowych. Według Katalogu PARa — np. rok 1933, s. 66–69: „Dziennik Płocki” (1300 egz.), „Głos Mazowiecki” (1000 egz.), „Express Mazowiecki” (1000 egz.), „Mlawer Najes” (1000 egz.); rok 1938/1939, s. 34–35: „Gazeta Mławska” (700 egz.), „Głos Mazowiecki” (2000 egz.), „Kurier Mazowiecki” (3000 egz.), „Express Mazowiecki” (600 egz.).

W rozdziałach trzecim i czwartym autor omawia historię polityczną prasy tytułowego terenu w podziale na okresy: przed- i pomajowy. Rozdziały zostały podzielone według klucza politycznego, a narracja koncentruje się na losach inicjatyw prasowych i ich udziale w lokalnym życiu politycznym. Ta część pracy z punktu widzenia historyka dziejów politycznych wydaje się najciekawsza i zawiera najwięcej treści poznawczych. W części dotyczącej lat 1918–1926 autor na 60 stronach omówił kolejno: dominujący segment prasy endeckiej, której poświęcił połowę rozdziału oraz nieco skromniej systemy: NPR, liberałów, ludowców, socjalistów i komunistów. W rozdziale dotyczącym okresu rządów sanacji (kolejne 60 stron) dominuje rozdział poświęcony prasie prorządowej omówionej w rozbiciu na prasę partyjną (PP, BBWR) oraz prasę prosanacyjną, w której znaczący udział miały mutacje pism warszawskich („Express Poranny”, „Dzień Dobry”, „Ostatnie Wiadomości”, „Kurier Codzienny 5 Groszy”, „Kurier Polski”). Prasa opozycyjna w okresie pomajowym (nacjonałści północnomazowieccy, endecja, chadecy, socjaliści, komuniści i front ludowy) była zdecydowanie słabsza i mocno zatowiszowana. W podobnej poetyce

napisany jest ostatni (piąty) rozdział pt. *Animatorzy prasy polityczno-informacyjnej*, gdzie rozwinięte zostały wybrane kwestie zawodu dziennikarskiego.

Osobliwą konstrukcją ma tekst zamykający pracę pt. *Zakończenie. Prasa pod okupacją niemiecką*. Autor zawarł tu bowiem dwa ciągi myślowe: krótkie (3 strony) podsumowanie treści książki i 5 stron zupełnie niepotrzebnych dziejów prasy w okresie okupacji.

Pracę wieńczy niezbędny aparat naukowy, w tym dobrze opracowana bibliografia przedmiotu. Można ją wprawdzie uzupełniać o rozmaite pominięcia (np. tekst o redaktorze „Gazety Mławskiej” 1937–1939)¹⁷, czy katalog prasy ciechanowskiej¹⁸), ale jest względnie kompletna. Wszelako dość osobliwym posunięciem było dodanie „Wykazu tytułów prasowych” (s. 221–224), którego zawartość literalnie odpowiada tytułowi — a więc nie zawiera niczego prócz tytułów. Z drugiej zaś strony w pracy zabrakło indeksu tytułów prasowych. Innymi słowy zamiast dwu niezbędnych elementów monografii prasoznawczej: bibliografii omawianych czasopism i indeksu tytułów prasowych książkę wieńczy wykaz, który nie jest ani jednym, ani drugim.

Książkę Mariusza Żuławnika trudno ocenić jednoznacznie, składa się zarówno z udanych, jak i słabszych rozdziałów. Wydaje się jednak, że mimo pewnych niedostatków warsztatowych spełni swoją rolę. Autorowi udało się przecież skrupulatnie zinwentaryzować wszystkie (lub prawie wszystkie) lokalne inicjatywy i zaprezentować ich dzieje.

Praca jest skróconą wersją dysertacji doktorskiej przygotowanej w 2007 roku na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

¹⁷ T. Flis, *Józef Ostaszewski działacz kultury Mazowsza Północnego (1875–1942)*, „Rocznik Mazowiecki” T. 5 (1974), s. 433–446.

¹⁸ A. Suchodołska, *Katalog czasopism*, Ciechanów 1990.